

KONFLIKTLI MATNLARNI LINGVISTIK EKSPERTIZA QILISHNING YURIDIK ASPEKTI

Musulmonova Kamola Xusniddin qizi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti 1-bosqich doktoranti

E-mail: musulmonovakamola66@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11503009>

Annotatsiya

Lingvistik ekspertizada asosiy e'tibor ekspert oldiga qo'yilgan savollarga javob topishga qaratiladi. Odatda masalaning yuridik jihatiga diqqat qaratilmaydi. Matnning yuridik aspekti ekspert e'tiboridan chetda qoladi. Biroq ayrim hollarda ekspert xulosalarini shakllantirishda yuridik va lingvistik jihatlar farqlanmaydi. Maqolada lingvistik ekspertizaning asosiy yuridik jihati, ekspert yonndashuviining o'ziga xosligi masalasiga diqqat qaratiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik ekspertiza, lingvistik tahlil, diskursiv tahlil, lingvopoetik tahlil, lisoniy tahlil, diskriminatsiya, provokatsiya, haqorat, jarima.

Абстракт

В лингвистической экспертизе основное внимание уделяется поиску ответов на вопросы, поставленные перед экспертом. Обычно на юридической стороне дела не акцентируется внимание. Юридический аспект текста эксперт игнорирует. Однако в ряде случаев при формировании экспертного заключения не выделяются юридические и лингвистические аспекты. В статье акцентируется внимание на главном правовом аспекте лингвистической экспертизы, уникальности экспертного подхода.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, лингвистический анализ, дискурсивный анализ, лингвопоэтический анализ, лингвистический анализ, дискриминация, провокация, оскорбление, штраф.

Abstract

In linguistic expertise, the main focus is on finding answers to the questions put before the expert. Usually the legal aspect of the matter is not focused on. The legal aspect of the text is ignored by the expert. However, in some cases, legal and linguistic aspects are not distinguished in the formation of expert opinions. The article focuses on the main legal aspect of linguistic expertise, the uniqueness of the expert's approach.

Key words: linguistic expertise, linguistic analysis, discursive analysis, linguopoetic analysis, linguistic analysis, discrimination, provocation, insult, fine.

Qonunchilikda haqorat, obro'sizlantirish, sha'niga putur yetkazish kabi holat-larga nisbatan ma'muriy jazo chorasi qo'llanadi. "Ma'muriy jazo javobgarlikka tortish chorasi, u ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquqbuzarning o'zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llanadi."¹ Ma'muriy huquqbuzarlikning(xususan, haqorat, obro'sizlantirish kabi) turli ko'rinishlarida huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llanishi mumkin:

- 1) jarima;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish;

¹O 'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 22.09.1994. <https://lex.uz/ru/docs/-97664>

- 3) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish;
- 4) muayyan shaxsni muayyan huquqdan mahrum etish;
- 5) ma'muriy qamoqqa olish².

Ammo shuni unutmaslik kerakki, jazo har doim ham muammoning to'la bartaraf etilishi omili bo'lib xizmat qilmaydi. Ayniqsa, haqorat darajasini belgilash, uni qonuniy asoslash masalasi turgan bir vaqtda, bunday holatga qat'iy jazo tartibini sud hukmi orqaligina belgilash o'rinsiz. Sababi huquqiy matnlar ham xuddi badiiy asarlarda bo'lgani kabi o'ziga xos tuzilishga ega bo'ladi va u alohida qismlarga ajraladi. Bunday matnlar nutq muallifining ruhiyati, maqsadi, estetik qarashini umumlashtirgan holda mutlaqo pragmatik dasturini aks ettiradi³.

Matnni lingvistik ekspertiza qilish jarayonida ana shunday tarkibiy qismlarga ajratish ham yetakchi omillardan biri, bunda unsurlarning aniq muvofiqlashtirilishi, rasmiy-ishbilarmonlik uslubi talablariga mos keladigan kombinatsiyasi, stereotip va sxematikligi hujjatdagi noaniqlik, nomuvofiqlikdan qochishga imkon beradi. K.I.Brinev fikriga ko'ra, sud-lingvistik ekspertizasida ekspertga qo'yilgan savollardan kelib chiqadigan holda haqiqat/yolg'onlikning imkoniyat/mavjud emaslik kabi jihatlari tekshiriladi⁴. A.N.Baranovga ko'ra esa haqorat qilishning jinoiy javobgarlik ekanligi shubha ostiga qo'yiladi⁵. Bizningcha, haqorat qilish, tuhmat qilish, obro'sizlantirish kabi holatlarning ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra jinoyat yoki huquqbuzarlik sifatida baholash uchun asos zarur.

Umumiy nuqtayi nazardan olib qaraganda, haqorat –ijtimoiy xavflilik darajasi yuqori/o'rta darajada bo'luvchi huquqbuzarlik. Bunda ma'naviy zarar yetkazish omillari yuqori ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda haqorat bilan bog'liq holatlar fuqarolik sudida ko'rib chiqilishi va jazo chorasi tayinlanishi mumkin.

Ushbu mulohazalar orqali lingvistik ekspertizaning maqsadi masalasi biroz oydinlashadi. Yuqorida ta'kidlangan fikrlardan xulosa chiqarish orqali lingvistik ekspertizaning maqsadi nimadan iborat degan savolga javob topish mumkin. Sud-lingvistik ekspertizasining maqsadi maxsus filologik bilimlarga asoslanib, muayyan bir vaziyatda isbotlanadigan holatlarni aniqlashdan iborat. Bunda lingvistik ekspertologiya oldida turgan amaliy muammolarni hal qilishda ekspert uchun zarur bo'lgan maxsus bilimlarni chuqurlashtirish ko'zda tutiladi. Lingvistik ekspertologiyada o'zbek tilidagi yozma matnlar, ziddiyatli nutq vaziyatlari, qonuniy matnlar, til va qonun birlashmasidagi boshqa hodisalar hamda ularning amalda bajarilishini aniqlashtirish va oydinlik kiritish maqsad qilib qo'yiladi.

O'zbek tilshunosligida yozma, og'zaki nutqning sotsiolingvistik, pragmatik va pragmalingvistik, psixolingvistik xususiyatlariga doir tadqiqotlar yaratilgan. Bu esa, o'z navbatida, o'zbek yozma matnlarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishning o'ziga xos

²O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 22.09.1994. <https://lex.uz/ru/docs/-97664>

³Бондаренко Е.Н. Роль композиционного анализа документов в лингвистической экспертизе // Материалы международной научно-практической конференции Восток-Запад: партнёрство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). Астана, 2014. — С.62-64.

⁴ БринеvК.И. Проблема тождества языковых единиц, задачи лингвистической экспертизы и пределы компетенции лингвиста-эксперта // Мир науки, культуры, образования. - 2009. - № 6 (18). - Б. 66-69.

⁵ Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 507 с.

jihatlarini aniqlash, asoslash uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi⁶. Lingvistik ekspertiza orqali lingvist-ekspertning vakolat chegaralari aniqlanadi va yechilishi kerak bo'lgan masalalarga oydinlik kiritiladi.

Ekspertiza jarayonida yozma yoki og'zaki matnning o'zi asosiy dalil vazifasini o'taydi. Dalildan unumli foydalanish va uni "tilga kiritish" orqali nafaqat jinoyat ishlarini tergov qilish paytida, balki turli xil toifadagi ishlarda: fuqarolik nizolarini ko'rib chiqishda ham muammolarning yechim topilishiga omil bo'ladi.

"Shuningdek, adovat, verbal tajovuz, haqoratli so'zlarni qo'llash, so'z erkinligini suiiste'mol qilish, qadr-qimmat, obro'ga putur yetkazish singari qonun bilan qo'riqlanadigan ma'lumotlarga oid ishlarni hal qilishda maxsus lingvistik bilimlardan foydalanish zarur. Og'zaki tarzda aytilgan haqoratning huquqbuzarlik sifatida baholanishi yoki baholanmasligi, og'zaki huquqbuzarlikning mavjud yoki mavjud emasligi, yozma matnlarni lingvistik ekspertizadan o'tkazishda ijtimoiy-siyosiy xavflilik darajasini baholash lingvistik ekspertologiyaning oldiga qo'yilgan asosiy maqsadlardan biri sanaladi."⁷ Lingvistik ekspertologiya – o'z yechimini topmagan muammoli matnlar bo'yicha lingvistik ekspertiza metodlari orqali tahlil qilish va baholash natijasida ekspertning yozma tarzda xulosa berishini ifodalaydigan protsessual tartibga solish vositasi sanaladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, lingvistik ekspertizaning asosiy negizida yuridik va kriminalistik matnlarni konfliktli hollarda lingvistik jihatdan o'rganish, tahlil qilish va xulosalash yotadi. Lingvistik ekspertologiya sudgacha tergov davomida til dalillarini tahlil qilish orqali advokatlarga yordam beradi. Odatda lingvist-ekspertlar tomonidan politsiya va gumonlanuvchilar o'rtasidagi suhbatlar, ko'rsatmalar dalil sifatida ishlatiladi. Dastavval lingvistik ekspertiza sud jarayoniga to'la tatbiq etilmadi. Tadqiqotlar va shu asosda yuzaga kelgan nazariyalar sud jarayonida qo'llanmadi. Boisi lingvistik ekspertiza xulosalari sud uchun faktik material bo'la olmaydi degan qarashlar mavjud edi. Shu sababdan nazariy tadqiqotlar ko'p yaratilganligiga qaramay sohaning amaliyotga tatbiqi masalasi ancha kechikdi. Bunga sabab yuqorida ta'kidlanganidek, lingvist-ekspertlar qo'llaydigan usullar tergov uchun dalil bo'lib xizmat qilmaydi, deb baholanishi bo'lsa, ikkinchi tomondan, lingvist-ekspertlar buyurtmachi manfaatiga asosan ish ko'radi degan stereotip shakllanib qolganligi bo'ldi. Jahonda bu masala nisbatan jadalroq rivojlandi. Bugungi kunda ingliz lingvistik ekspertologiyada maxsus korpuslar orqali masala yechimini topish metodikasi yaratilgan. Biroq shuni alohida ta'kidlash lozimki, lingvist-ekspert mavjud dalil asosida ishlaydi. Ekspert xulosalari ham sud tomonidan berilgan savollarga, dalillarga asoslanib tuziladi. Demak, lingvistik ekspertiza obyektiv tarzda ish ko'radigan jarayon. U kriminalistika bilangina chegaralanib qolmaydi. Har bir lingvistik ekspertiza faqat jinoyat bilan bog'liq holatlarni tahlil qilmaydi. Ziddiyatli matnlarning aksariyat turlarida lingvistik ekspertiza amal qiladi. Yaqin kelajakda soha rivoji uning natijalarini kengaytirishga xizmat qiladi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 22.09.1994.

⁶ Shahobitdinova Sh., Rustamov D., Popov D., Rustamova D. va boshqalar. Ommaviy lisoniy madaniyat, jamoaviy monografiya. Andijon: © Lambert Academic Publishing. 2020. 150b

⁷ <https://wiselawyer.ru/poleznoe/43591-razvitie-sudebnykh-rechevedcheskikh-ehkspertiz-rossii>

<https://lex.uz/ru/docs/-97664>

2. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 22.09.1994.

<https://lex.uz/ru/docs/-97664>

3. [Бондаренко Е.Н.](#) Роль композиционного анализа документов в лингвистической экспертизе // Материалы международной научно-практической конференции Восток-Запад: партнёрство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). Астана, 2014. — С.62-64.

4. Бринев К.И. Проблема тождества языковых единиц, задачи лингвистической экспертизы и пределы компетенции лингвиста-эксперта // Мир науки, культуры, образования. - 2009. - № 6 (18). - Б. 66-69.

5. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 507 с.

6. Shahobidinova Sh., Rustamov D., Popov D., Rustamova D. va boshqalar. Ommaviy lisoniy madaniyat, jamoaviy monografiya. Andijon: © Lambert Academic Publishing. 2020. 150b

7. <https://wiselawyer.ru/poleznoe/43591-razvitie-sudebnykh-rechevedcheskikh-ehkspertiz-rossii>

8. Матвеева О.Н. Лингвистическая экспертиза: взгляд на конфликтный текст сквозь призму закона// Юрислингвистика-VI: Инвективное и манипулятивное функционирование языка/ Под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул, 2005. Матвеева О.Н. Художественный текст как объект лингвистической экспертизы // Юрислингвистика, 2007. – № 8. – С. 370-372